

תוכן העניינים

מבוא

ראיף זריק 7

השיבה הביתה לפי הגל

פיני איפרגן טל מאיר גלעדי 17

היינריך היינה: בחיפוש אחר המולדת בין מהפכה לאמונה

כריסטוף שמידט 33

על הסף: ולטר בנימין, הפילוסופיה, השאלה

היהודית-גרמנית

גלילי שחר 53

הבית הריבוני של ז'אק דרידה

אנבל הרצוג 71

בית. ביקורת. גלות: הרהורים בעקבות אדוארד סעיד

ראיף זריק 87

בתים פגיעים: לקראת דמיון פוליטי חדש על בית,

בעקבות ג'ודית באטלר

מירי רוזמרין 107

רשימת המשתתפים

131

מבוא

ראיף זריק

בית וביתיות, גלות וניכור – מטפורות אלה רווחות בספרות ובפילוסופיה מאז ומעולם. דימויים של ביתיות, של שיבה הביתה, של "להרגיש בבית", "לחזור הביתה" או "לעזוב את הבית", משקפים מאוויים עמוקים של בני האדם ושל המחשבה האנושית. אפשר להזכיר למשל את סיפורו של אברהם אבינו, שמצטווה ללכת מארצו וממולדתו אל ארץ אחרת ולאמץ אותה לבית, ואת האודיסאה, שבה קליפסו מציעה לאודיסאוס לבחור בין חיי נצח בגלות לבין חזרה למולדתו והוא בוחר לשוב למולדת ולוותר על חיי הנצח. רוב הדתות רואות בעולם הבא את הבית האמיתי, אשר בו ימצא האדם בית קבוע ומנוחה נצחית. מבחינתן העולם הזה הוא רק גלות מתמשכת. בעידן המודרני מתאר ג'רג' לוקאץ' – בעקבות נובאליס – את הפילוסופיה כ"געגועים אל בית" וכתשוקה להיות בכל מקום בבית.¹ הגל מדבר בפנומנולוגיה של הרוח על "שיבתה הביתה של הרוח" ועל "חזרה מהניכור"² – שיבה השואפת להתגבר על שברי המודרניות ועל הפיצולים שחוללה הפילוסופיה הקנטיאנית, אשר ניתקה בין ה"אני" הנומינלי ל"אני" הפנומנלי, והפרידה את האדם מן החברה ואת האדם מן הטבע ויצרה חלל פעור של זרות מלווה בתחושת אובדן. לא פלא שהגל סובר שתפקידה העיקרי של הפילוסופיה בכללותה הוא לפייס ולרפא את פצעי העצמי המפוצל, קרי להשיבנו הביתה לאחר שנופרנו מעצמנו ומן העולם. שאלת הביתיות והחזרה הביתה העסיקה מאז ותמיד פילוסופים, סופרים ואנשי

- 1 הציטוט המקורי מתוך: Novalis, *Notes for a Romantic Encyclopedia*, Albany: State University of New York Press, 1968, p. 155. הציטוט המוכר יותר מתוך: Georg Lukács, *The Theory of the Novel*, London: The Merlin Press, 1971, p. 28.
- 2 G. W. F. Hegel, *Hegel's Phenomenology of Spirit*, trans. A. V. Miller, Oxford: Oxford University Press, 1977. הגל מתייחס גם לתנועה של הרוח, ש"מתנכרת לעצמה ואז חוזרת לעצמה מן הניכור" (שם, עמ' 21).

דת. עם זאת, אין ספק שהניכור בעולם המודרני, ובעיקר בעולם הפילוסופי הפוסט-קנטיאני, חיזק מגמה זו ואף העניק לה נופך מוסרי.

הבית, הן במשמעותו המיידית החומרית והמשפחתית והן במשמעותו הרחבה יותר של בית לאומי, היה ועודנו בסיס לכמיהה מתמשכת ומקור לתחושת ביטחון מסוים. לא רק אנשי ימין קהילתנים היללו את הבית, אלא גם אנשי שמאל. ברטולד ברכט שואל במחזה מעגל הגיר הקווקזי מדוע אדם אוהב את מולדתו, ותשובתו אינה מאחרת לבוא: "כי הלחם טעים יותר, השמיים נשגבים יותר, האוויר צח ונקי יותר, הקולות נשמעים בו צלולים יותר". ואז הוא מוסיף: "כי האדמה סובלת יותר את כובד צעדינו".³ המשורר רוברט פרוסט מדגיש ברוח דומה את ייחודו של הבית בתור המקום שכאשר תחליט ללכת אליו, יהיו חייבים להכניסך פנימה.⁴ "היות בבית" משמעו להיות במקום שהשייכות שלך אליו מובנת מאליה ואיננה בבחינת משהו שאתה חייב לעמוד כדי להשיגו; אינך צריך לעמוד בתנאי קבלה למקום הזה או להפגין כישרון מיוחד כדי להימנות עם חבריו. זהו משהו שאתה שייך לו והוא שייך לך בלי תנאי זכאות למיניהם. לעומת מקומות אחרים – מועדונים, אוניברסיטאות, ארצות נכר או מדינות הגירה – שבהם השייכות נמדדת ונבחנת על סמך הישגים או כישרונות ותלויה בתנאי סף מסוימים, "היות בבית" איננו תלוי בכל אלה. הוא שייכות בלתי מותנית שאיננה מתווכת, ושייכות זו מתאפשרת בזכות מי שאתה ולא בזכות מה שעשית. זוהי שייכות ללא מאמץ, ללא עשייה וללא בחינות קבלה, ואתה נשאב לתוכה בלי כל אלה. במובן הזה היא אינה דבר אשר מתווסף ל"אני" אלא היא חלק מכוונן שלו. הבית הוא אפוא מקום שיותר ואפשר למעוד בו וגם לטעות, ואפשר גם לקום ממנו ולהמשיך הלאה; אתר של שייכות בלתי מותנית המשמשת רקע לצמיחה של האדם. מירי רוזמרין, במאמרה באסופה זו, מתארת את הבית במילים האלה:

בית הוא מקום, דימוי ופנטזיה. יש לו היבטים פיזיים חומריים, לדוגמה היותו מקום שבו אפשר להתגונן מפגעי מזג האוויר, לשמור על רכוש, לאכול ולישון. הבית הוא גם אתר של עבודת הבית, שהיא עבודה חזרתית

Bertold Brecht, *The Caucasian Chalk Circle*, trans. Eric Bentley, New York: Grover Press, 1947, p. 141

רוברט פרוסט, בשירו "The Death of the Hired Man" (נכתב ב-1905 או 1906; פורסם לראשונה ב-1914).

וקשה. בית הוא גם מקום רגשי, מרחב של יחסים משמעותיים בילדות ואחריה. כדימוי תרבותי הוא מסמן שייכות, יציבות ומוגנות, טריטוריה נתונה לא משתנה שבה תמיד יש לאדם מקום. הבית פתוח אל דייריו אך גם סגור ומגונן מפני כל מי שאינו שייך אליו.

בשפה הערבית המילה בית או משכן נגזרת משורש סכ"ן שהוא בעל משמעות כפולה: מגורים (סִכָּן – סִכָּן) ושקט (סוכן – סוכן). הבית הוא מקום של שקט, מקום שהאני שלם עם עצמו, בלי חריקות, בלי חוסר התאמה; מקום שהאני זהה עם עצמו. אבל שאננות מעין זו יכולה להיות גם מקור לדאגה מסוימת, שכן שקט מוחלט, אם הוא הופך למצב תמידי ולא רק ארעי, הוא מוות מוחלט. האם החיים עצמם אינם מחייבים מעין "רעש", יציאה מהבית, מאזור הנוחות והתמימות, לאזורים חדשים ופחות אינטימיים? האם החיים עצמם אינם מחייבים הרפתקאות הכרוכות במפגש עם הזר, החדש והלא מוכר? האם החיים עצמם אינם מחייבים יציאה מן החיק הבטוח של האם או האב אל חיקם של המאהבת או המאהב, עם כל הסכנה הטמונה בכך? האם החיים בכללותם אינם אלא יציאה מהבית לעולם מנוכר בניסיון להכיר את המנוכר והלא מוכר ולהתיידד איתו? עולה אפוא כי לבית יש שני פנים, והקשר בין החוץ לפנים מורכב הרבה יותר.

לא פלא אפוא שצמחו להן השקפות ספקניות יותר כלפי הבית והביתיות: אומנם קשה לעמוד בפני הרצון להרגיש בבית בעולם, אבל הבית טומן בחובו גם סכנות. ההיות בבית עשוי לרמז על קיפאון, על שאננות ועל סגירות; והחתירה לבית ולביתיות עלולה לייצג כמיהה לזהות קמאית טהורה שמעולם לא התקיימה ושאינן להשיגה. העצמי תמיד מפוצל כנגד עצמו, ובכל "אני" יש "אחר", ולפיכך ניכור מסוים מן העצמי הוא תנאי קיומי בסיסי. לכן הניכור, האי־זהות והגלות הם המכוננים את המצב האנושי, והעצמי הזהה לעצמו אינו אלא אשליה, או לחלופין עצמי מת. לא מפתיע כלל שביקורת הרטוריקה של הבית נעשית גם ביקורת של כל רטוריקה של הזהות, שכן הזר והאחר הם תמיד איום מסוים גם על הזהות וגם על הבית. זיגמונד פרויד, תיאודור אדורנו, חנה ארנדט ואדוארד סעיד הם אחדים מקרב הוגים רבים שפיתחו קו מחשבה כזה וביקרו את הפוליטיקה של הזהויות ואת הפוליטיקה של הביתיות.

תחושת הביתיות מסוכנת גם משום שהיא מלווה בתחושה של זכאות ובעלות, של אדנות, תחושה של בעל בית שמותר לו הכול. בתוך הבית אנו

מרשים לעצמנו לעשות מעשים שלא היינו מרשים לעצמנו לעשותם בחוץ. הרצון להיות בעל בית עלול לגרום לכך שבדרך להקמת הבית האינטימי שלנו נהרוס את ביתם של אחרים, וכדי לספק את תחושת הביטחון לעצמנו נפגע בביטחונם של אחרים. רבים מהאסונות, המלחמות והזוועות האנושיות התרחשו משום שקבוצות מסוימות נלחמו כדי להגן על מה שנראה להן הבית, וחששו מאובדן תחושת הביתיות הזאת. על כן, לא מפליא שרבים אימצו יחס ספקני כלפי מושג הבית ואימצו אתיקה של אֶל-ביתיות, שבמרכזה ההבנה וההפנמה של היותנו עובדי אורח בעולם. האל-ביתיות משקיפה על העולם מנקודת מבטם של הזר, הפליט, חסר הבית, החווים דווקא את הצד האפל של תחושת הבלעדיות והזכאות על הבית. מבחינתו של חסר הקניין, חסר המולדת, מושגים אלה של ביתיות ומה שכרוך בהם הם אתרים של הדרה ושל אלימות. למי שנמצא בתוך המדינה מושג האזרחות הוא מושג מכיל, אבל לאנשים חסרי שייכות האזרחות משמעה שדות תעופה חסומים, נקודות גבול שבהן ניצבים חיילים חמושים ופליטות מתמשכות.

ברור לחלוטין כי שיחה על בית כמטפורה פילוסופית בשעה שישנם אנשים מחוסרי בית, ושיחה על מולדת כתבנית חשיבה בשעה שיש פליטים של ממש – כל שיחה כזו נשמעת חשודה. מי שאין לו מולדת ומדינה לחזור אליה, שאין לו קורת גג שתגן עליו מפני הקור, הגשם וחום השמש, עבורו שירי הלל לגלות, לשוליות ולאל-ביתיות לא ירפאו שום פצעים ולא יתקנו שום תחושת עלבון. מילים אינן תחליף לקורת גג. לכך כולנו מודעים. אבל דומני שבתור יצורים מחפשי משמעות אין מנוס משיחה כזו על הבית ומשמעותו, ובלבד שלא נשכח שהבית אינו רק מטפורה אלא דבר ממשי. דווקא בימים אלה – שבהם שאלת הפליטות מציפה את העולם ומיליוני אנשים נותרים בלי קורת גג – חשוב להזכיר שרבות מהזוועות הללו מתאפשרות בשם ההגנה על הבית והביתיות. כמובן, אין בכך כדי לפסול את הצורך בבית בעולם, אבל לצד זה יש לעסוק בשאלת ההדדיות המתחייבת מהצבתה של דרישה לבית, ובשאלה מתי הזכות לבית משמעה נישולם של אחרים מבתיים.

הרעיונות הללו עמדו בבסיס סדרת הרצאות שהתקיימה בסוף שנת 2021 במכון ון ליר. הסדרה באה להתמודד עם שאלות הקשורות לבית, לביתיות, לניכור ולזרות כשאלות פילוסופיות, אבל היה בה גם ניסיון לעשות את ההפך – להבין שאלות פילוסופיות בעזרת המטפורה של בית ושל גלות. לכן, ההרצאות עסקו לא רק בפילוסופיה של הבית אלא גם בבית כמטפורה

המעצבת את הדמיון הפילוסופי. מטרת ההרצאות לא הייתה להציג עוד פרק בהיסטוריה של הרעיונות, אלא לחשוב יחד עם הוגה מסוים, בעזרתו וכנגדו, על שאלות שיש להן נגיעה לעניינים המעסיקים אותנו היום: זהות, לאומיות, גבולות, פליטות, הכנסת אורחים, זרות, ניכור, מולדת ועוד. בסדרת ההרצאות השתתפו פני איפרגן, כריסטוף שמידט, גלילי שחר, אנבל הרצוג ואני. עליהם נוספה מירי רוזמרין, שניאותה לתרום לספר מאמר משלה, ואנו מודים לה על שהסכימה לחשוב על – וביחד עם – ג'ודית באטלר. גם טל מאיר גלעדי ניאות לתרום את חלקו לספר, במאמר על הגל שכתב בשיתוף עם פני איפרגן, ואנו שמחים ומודים לו על כך.

על הספר

כמו את סדרת ההרצאות, גם את הספר אנחנו פותחים במאמרם של פני איפרגן וטל מאיר גלעדי "השיבה הביתה לפי הגל". לא מקרה הוא שהסדרה והספר פותחים שניהם בהגותו של הגל. כפי שיתברר במהלך העיון במאמרי האסופה, ההוגים האחרים שהאסופה עוסקת בהם מגיבים במפורש או במובלע על פן כלשהו בהגותו של הגל, או מציגים את האופן שבו הם מבקשים לקרוא אותו. כפי ששני הכותבים מציינים, מונחים כגון "היות בבית" או "היות אצל עצמו" הם שגורים ומרכזיים אצל הגל. עוד הם מציינים כי על פי הגל, "מסעו של האדם בעקבות תבונתו הוא עצמו שיבה הביתה". הגל האידיאליסט סבור כי יחסו הראשוני של האדם לעולם החומרי שסובב אותו הוא יחס של זרות. העולם נראה בלתי חדיר ובלתי מפוענח. העולם החומרי פועל על פי היגיון משלו ועל פי חוקים נוקשים, שלא כמו נפשו של האדם, אשר במרכזה נמצאת החירות. הכותבים קובעים כי "תולדות האנושות, לפי הגל, אינן אלא מסע ארוך ומפותל להתגבר על זרות זו". הפילוסופיה ההגליאנית עוסקת בהתאמה הזאת שבין החוץ לפנינו, כדברי הגל המובאים במאמר: "החירות אינה אלא להיות בבית באחר". קשה לחשוב על פילוסוף בולט שמושג הבית תופס אצלו מקום מרכזי יותר מהגל. הבית הוא מטפורה עיקרית בפילוסופיה שלו. עבורו, להיות בבית פירושו לחיות בסביבה הערוכה כך שאפשר לממש בה את טבע האדם. במילים אחרות, מדובר במצב שבו סביבתו החיצונית של האדם מתאימה לטבעו הפנימי. אחת הטענות היסודיות ביותר בפילוסופיה של הגל היא שהעולם הוא בית לבני האדם, או לפחות שסופו להפוך להם לבית.

כששני הכותבים מגיעים לדיון בפילוסופיה הפוליטית של הגל ובתפיסת המדינה שלו, הם מסבירים כי המדינה ההגליאנית היא מדינה שאמורה להיות "בית לאזרחיה" – דהיינו שאזרחיה לא ירגישו בה מנוכרים ושמוסדותיה יבטאו אותם. אבל ברור שהבנה כזו של המדינה מערערת על ההבחנה בין בית פרטי ומשפחה ובין בית לאומי. דימוי כזה יכול להזמין מחשבה – לא בהכרח נכונה – שהמדינה ההגליאנית בנויה על זהות ועל קשרי דם. אכן, הגל נתפס לעיתים כהוגה זהותי שעומד מאחורי מדינת הלאום המודרנית, אם כי אפשר באותה המידה לטעון שהגל הוא הפילוסוף המובהק של השוני. מכל מקום, בחלק ניכר מכתביבתם של שאר הפילוסופים שיוזכרו להלן אפשר לראות ניסיון להיחלץ מהבית שבנה הגל ולחמוק ממנו בצורה זו או אחרת.

המאמר של כריסטוף שמידט, "היינריך היינה: בחיפוש אחר המולדת בין מהפכה לאמונה", סוקר את הדרך שבה היינה ניסה לחלץ את עצמו מהמסגרת ההגליאנית האבסולוטית החילונית. אומנם היינה הסכים עם התפיסה של הגל שלפיה האידיאה של החירות היא תכליתה האמיתית של ההיסטוריה; אבל הוא נשאר מסויג וספקן באשר למסקנה השיטתית של הגל, שקבעה כי תכלית זו היא תוצאה בלתי נמנעת של תהליך דיאלקטי היסטורי הכרחי, מעין מימוש חילוני ארצי של אסכטולוגיה דתית ומיזוג בין האדם לבין האל. שמידט מצביע על הדרך שבה היינה מייצר לעצמו מרחב של התנגדות לאבסולוטיזם ההגליאני באמצעות הצעת שינוי בשלושה ממדים: שינוי בממד האסתטי-פואטי, אשר משמר את האירוניה של האני הסינגולרי שאמור לחמוק מכנפיה הפרוסות של הדיאלקטיקה החובקת כול; התנגדות לממד הפוליטי-פילוסופי, אשר שימר את דמות האל בדמות המדינה הלאומית ברגע אחד ובדמות המהפכה הקומוניסטית ברגע אחר; ולבסוף שינוי בממד התיאולוגי על ידי חזרה לאל אישי מתוך דחיית התיאולוגיה החילונית, אשר חוטאת בשניים: מזהה את האדם עם האל ובכך מוחקת את ההבדל ביניהם, ומבטלת את ההבדל בין אדם לאדם.

דומני כי בהקשר הזה אפשר לזהות את המוטיב של הבית בדיאלקטיקה של הגל, אשר לכאורה אינה משאירה דבר מחוצה לה, ומכאן היומרה האבסולוטית שלה. הרוח ההגליאנית, המנכסת את הכול לתוכניות ההיסטוריות שלה, אינה משאירה לכאורה שום "חוץ". מאמציו של היינה – על פי שמידט – נראים כמאמץ לברוח מן הבית שבנה הגל. חשיבות מאמרו של שמידט בהקשר הזה היא ביכולתו להצביע על הסכנה הנשקפת מכל פוליטיקה שמרגישה בבית,

גם פוליטיקה חילונית מובהקת. פוליטיקה חילונית ההופכת למוניסטית על ידי דחיקת האלוהים פנימה אל תוך העולם – אל תוך ה"בית" – יכולה להפוך בעצמה לטוטליטרית.

מאמרו של גלילי שחר "על הסף: ולטר בנימין, הפילוסופיה, השאלה היהודית-גרמנית" מתחקה על יצירותיו של ולטר בנימין, אשר מסמנות לטענתו "את התשתית המיתולוגית של התרבות בת זמנו ופוערות את המשקעים העמוקים של המסורת הדתית הטבועה בתבניות החילוניות של המודרנה". שחר עוזב את הבית ההגליאני ובוחר לעמוד דווקא על מפתן הבית, בחדר המדרגות, ובכל מיני מקומות שאינם בתוך הבית ממש. המאמר עוקב אחר דמויות ודימויים בכתביו של בנימין הקשורים לשוליות, לעמידה על הסף – כגון המשוטט, הנווד, איש הזאבים, צלצול בפעמון הבית, שוטטות במעברים, עמידה בפתח – ומנסה לחלץ מהם את יחסו של בנימין לפילוסופיה ולמודרנה. בהקשר הזה כותב שחר כי "כתביו של ולטר בנימין מסמנים לנו מתודה, דרך לחשוב, דרך לנסח את שאלת האדם וזיקתו לעולם, וכל זאת מתוך נסיגה אל מצבי הסף והלימוד של מעברים, גבולות ומרחבים לימינליים. צורות החיים מתגלות דווקא שם – בכניסות, אל מול השערים, לפני הדלתות, במבואות". עוד הוא מוסיף ומתאר את בנימין בתור "הזר העומד בפתח [ה] מערער את השלווה הכוזבת של המשפחה הבורגנית". מכאן מבקש שחר לערער על תפקידה של הפילוסופיה בכלל. הפילוסופיה מבטיחה בית לאדם, אבל בנימין – כמו ריינר מריה רילקה – אינו נופל בקסמה של ההבטחה הזו ותחת זאת הוא מאמץ את התובנה שלאדם אין מנוחה על הארץ, התובנה של האל-ביתיות. בהקשר הזה אפשר לזהות אצל בנימין את נקודת המבט של קורבנותיה של ההיסטוריה, את אלה ששילמו את המחיר כדי שהדיאלקטיקה תסתדר ותזהר באור יקרות. ברור שבנימין – בקריאתו של שחר – מתעקש על החריג, על הפליט, על הזר, אלה שהנרטיב ההיסטורי בדבר הקדמה המתמשכת מדלג עליהם. אצל בנימין ביקורת הבית הופכת אפוא לביקורת על נרטיב הקדמה בכללותו, הגורם לאנשים מסוימים להרגיש בבית בהיסטוריה רק בזכות העובדה שאחרים סולקו מהיסטוריה זו. כך מתלכדות להן הביקורות על הממד הגיאוגרפי ועל הממד ההיסטורי של הבית.

נושא הזהות העסיק את ז'אק דרידה במשך כל חייו, ובמוקד כתיבתו עמדה השאלה הבסיסית על המשמעות של היות דבר מסוים מה שהוא. השאלה

הזו נשמעת דומה במידת מה, וקשורה בהכרח, לשאלה על המשמעות של היות בבית. הקשר בין היות בבית לבין שאלת הזהות עומד במרכז מאמרה של **אנבל הרצוג**, "הבית הריבוני של ז'אק דרידה": האם אפשר להיות באופן מוחלט בבית? האם אין אנו שונים ממה שאנחנו אמורים להיות ובכך גם מנוכרים מעצמנו וממה שנקרא הבית? על ידי ההצבעה על דבר קיומה של אחרות בכל זהות, ולכן גם בתפיסתנו את מושג הבית, דרידה מפרק את מושג הבית ואיתו את מה שהוא מכנה "המטפיזיקה של היות", של הנוכחות. הרצוג עוסקת בניתוח המשמעויות הפוליטיות והאתיות הכרוכות בדקונסטרוקציה של מושג הבית. היא גורסת שבטענה בדבר היות בבית כרוכה טענה לסוג מסוים של כוח אשר דרידה מכנה "ריבונות". הרצוג בוחנת את משמעותה של ריבונות זו כלפי חוץ – מצד אחד על ידי העימות שלה עם מושג האזרחות, המחייב פתיחות לאחרות, ומצד שני באמצעות חקירה פנימית של המושג, שאוכל או הורס את עצמו מבפנים, ושמתלווה להרגשה של היות בבית, מה שמאפשר דיון בשאלת הקולוניאליזם והשלכותיו. במובן הזה הרצוג מוצאת קשר אינהרנטי עמוק בין המושגים זהות, ביתיות וריבונות ומציעה ביקורת על שלושתם. בכך היא מרחיבה את המהלך שוולטר בנימין התחיל בו ומזמינה אותנו לחשוב עליהם מחדש.

מאמרי בספר, "בית. ביקורת. גלות: הרהורים בעקבות אדוארד סעיד", מציג את תפיסתו הגלותית של אדוארד סעיד הן במכלול כתיבתו והן ביחס לכתיבתם של הוגים אחרים. סעיד הפלסטיני, שחי כל חייו כגולה בעיר ניו יורק, פיתח את הגלות כאתיקה מזן מסוים ובאמצעותה ביקר הן את האתיקה של זהות אישית והן את האתיקה של זהות קולקטיבית נוסח הלאומיות. המאמר מראה כיצד ביקורת הזהות והפוליטיקה של זהויות, לרבות זהות לאומית, מתחברת לשאלת הביקורת ולשאלת הגלות, וכיצד כל זה מתקשר לתפקידו של האינטלקטואל, אשר נדרש לריחוק מסוים כדי לאפשר את הממד הביקורתי הנחוץ לעבודתו ולתפקידו.

סעיד התייחד בכך שהוא פיתח אתיקה כזאת בזמן שהוא חי בגלות, הכיר מקרוב את הכאב הכרוך בחיי הגלות ובעקירה מנוף הילדות, ונלחם על זכות השיבה של עמו למולדתו ואף על זכותו להגדרה עצמית. מתח זה – בין המאבק הפוליטי לשיבה ולהגדרה עצמית לאומית ובין חיבוק מושג הגלות – פותח פתח לעיון מקרוב במשנתו של סעיד ומאפשר הארה של צדדים שונים בהגותו ובפעילותו. המאמר משווה בין סעיד לבין המשורר

מחמוד דרוויש, אשר מציג גישה שאף שהיא דומה לזו של סעיד היא בכל זאת שונה ממנה. השוני הזה, לטענתי, חשוב להבנת כמה דקויות וטענות בדיון על סוגיית הבית, הגלות והפליטות.

מאמרה של מירי רוזמרין, "בתים פגיעים: לקראת דמיון פוליטי חדש על בית, בעקבות ג'ודית באטלר", החותם את האסופה, עוסק בבית ובמשפחה באופן ישיר ומיידי. רוזמרין מנסה לחשוב, בעקבות באטלר, על הבית כעל אתר שיש בו לא מעט פגיעות ותלות הדדית, מקום שאפשר ללמוד ממנו משהו על החיים בחברה בכלל. רוזמרין מכירה בתפקיד שיש לבית בתודעה של רבים – בעיקר התודעה השמרנית – כמקום של ביטחון ושייכות, מבצרו של האדם. כנגד תפיסה זו היא מציגה את הערעור על האידיאליזציה של הבית מכיוון של תנועות פמיניסטיות, אשר חשפו את הממד הפוליטי-חברתי של היחסים בבית מתוך הדגשת יחסי הדיכוי והניצול בו. עם זאת, ואולי משום כך, היא טוענת שיש לחשוב על הבית כזירה של שינוי. היא מציעה חלופה לתפיסה של הבית כמבצר שמעניק אוטונומיה, נפרדות מהעולם החיצון ועצמאות מהזולת. לטענתה, הבית הוא אתר של יחסים קרובים ושל התהוות מתמשכת, רגשית וסימבולית. בהשראת כתיבתה של ג'ודית באטלר על הפגיעות כיחס חברתי ואונטולוגי, רוזמרין מזמינה אותנו לחשוב על יחסים חברתיים-פוליטיים דרך המבט הזה ועל הניסיון לחיות בבית מתוך תלות הדדית ופגיעות מתמשכת. רוזמרין – בעקבות באטלר – מערערת על הדמיון החברתי-פוליטי המנסה לטפח מודל של פרטים אוטונומיים לטובת גישה המודעת לתלותנו המתמשכת באחרים והמחייבת מודעות לפגיעות שלנו וגם לפגיעותם של אחרים. מודל זה מערער על גישות זהותיות סטטיות, ומודע לפגיעות של כולנו ולהיותנו נוצרים ומיוצרים בהליך התהוות מתמשך בתוך מערכות קשרים ויחסים הדדיים.

פוסט-סקריפטום

המאמרים באסופה זו נכתבו לפני פרוץ המלחמה בעזה, מלחמה שבאה בעקבות מתקפה מצד הארגון חמאס, שבאה בעקבות המשך הכיבוש והמצור. בשעת כתיבת שורות אלה (אוקטובר 2025) שוררת הפסקת אש, אחרי שנתיים של מלחמה ברוטלית, שהרסה את מרבית הבתים בעזה, וכן בתי ספר, אוניברסיטאות, גני ילדים ובתי חולים; שגרמה למותם של עשרות

אלפי אנשים ולפציעתם של עשרות אלפים נוספים; ושבעקבותיה מצאו את עצמם מאות אלפי פלסטינים, אם לא מיליונים, לא רק חסרי בית אלא גם חסרי אוכל, רעבים ממש. בינתיים החטופים החיים הוחזרו וגם רוב גופות החללים (נכון לזמן כתיבת הדברים). החיפוש אחר גופות חללים ישראלים נוספים נמשך, וההערכה היא שאלפי גופות של פלסטינים קבורות מתחת להריסות. השאיפה העזה לבית, לביטחון מוחלט, לבלעדיות על הארץ, לבית פרטי וגם לבית לאומי "נקי" מן האחר, בית אקסקלוסיבי, עומדת בבסיס ההצדקה לכך שמאות אלפים, אולי מיליונים, חיים ללא בית, ללא מים, ללא תנאי מחיה בסיסיים. כמובן, זה לא הסיפור היחיד שהציבור הישראלי מספר לעצמו, אבל אין זה המקום לניתוח כולל של ההיגיון שעומד ביסוד מלחמת ההשמדה הטוטלית.

אפשר למתוח ביקורת על ספר שרואה אור בעת הזאת ומציג גישה ביקורתית כלפי הרטוריקה של בית וביתיות. ואולם האסופה שלפנינו משמשת תזכורת לכך שהרצון העז בבית עצמאי ובטוח עומד לעיתים ביסוד הפעולה הגורמת לאחרים להיות מחוסרי בית. זה מה שעלול לקרות כאשר אדם חדל מלהביט החוצה, מחוץ לדל"ת אמותיו, ונוהג כאילו הוא לבדו מאכלס את כדור הארץ.

תודות

אני מבקש להודות למכון ון ליר על ששימש בית חם ונדיב לסדרת ההרצאות, ובמיוחד לראש המכון, פרופ' שי לביא, שתמך בכינוס ההרצאות בספר הזה. תודתי גם להוצאה לאור של המכון, לראשת ההוצאה רונית טפיירו ולמפיקה האחראית הדר בן-יהודה, על העבודה המסורה והמאומצת שבזכותה הגיעה המלאכה לכלל סיום. תודה גם לעורכת הלשון ענת ברנשטיין על עבודתה המקצועית והקפדנית.